क्वाथेन हिगुणेन वा। युक्तं शीतं पयोभिर्वा न चिरेण विरेच्यते"। शोषमेव विरेच्यत इत्यर्थः "त्रिवृता कोटजं बीजं पिप्पलीविश्वभेषजम्। सत्रहीकारस्य चोष्णं वर्षाकाले विरेचनम्। त्रिवृद्दुरालभामुस्तशर्करोदीच्यचन्दनम्। द्राक्षाम्बुना सयष्ट्याह्वशीतलस्य घनात्यये"। उदीच्याम्बाला घनात्यये शरदि। "पिप्पलीं नागरं सिन्धुं श्यामां त्रिवृतया सह। लिह्यात् शीतेन शिशिरे वसन्ते च विरेचनम्"। श्यामा (कृष्णासाण्ड) (त्रिवृता शर्करा तुल्या ग्रीष्मकाले विरेचनम्। अभयामरिचं गुडूचीविडङ्गामलकानि च। पिप्पली पिप्पलीमूलं त्वक्पत्रं सुरसमेव च। एतानि समभागानि दन्ती तु त्रिगुणा भवेत्। त्रिवृताष्टगुणा ज्ञेया षड्गुणा चात्र शर्करा। अधुना मोदकान् कृत्वा कर्षमात्रान् प्रमाणतः। एकैकं भक्षयेत्प्रातः शीतक्वाथं पिबेज्जलम्। तावद्विरेच्यते जन्तुर्यावदुष्णं न सेवते। पानाहारविहारेषु भवेन्निर्वन्धवः सदा। विषमज्वरमन्दाग्निपाण्डुकासभगन्दरान्। पृष्ठपार्श्वोदरजघनजङ्घोदररुजं जयेत्। स्नेहाभ्यङ्गश्च रोषं च दिनमेकं सुधीस्त्यजेत्। सततं शीलनादेव पलितानि प्रणाशयेत्। अभया मोदका ह्येते रसायनपराः स्मृताः"। इति अभयादिमोदकः "पीत्वा विरेचनं शीतजलैः संसिच्य चक्षुषी। सुगन्धि किञ्चिदाघ्राय ताम्बूलं शीलयेद् बुधः। निर्वातस्थो न वेगांश्च धारयेन्न शयीत च। शीताम्बु न स्पृशेत् कापि कोष्णनीरं पिबेन्मुहुः। वलाशोभधमित्तानि वायुर्वान्ते यथा व्रजेत्। रेकात्तथा मलं पित्तं भेषजस्य कफो व्रजेत्। दुर्विरिक्तस्य नाभेस्तु क्षयता कुक्षिमूलरुक्। पुरीषवातसङ्गश्च कण्डूमण्डलगौरवम्। विदाहोऽरुचिराध्मानं भ्रमश्छर्दिश्च जायते। तं पुनः पाचनैः स्नेहैः पक्वा स्निग्धन्तु रेचयेत्। तेनास्योपद्रवा यान्ति दीप्ताग्नेर्लघुता भवेत्। विरेकस्यातियोगेन मूर्च्छा भ्रंशो गुदस्य च। भूयः कफातियोगः स्यान्मांसधारणं रक्तिमम्। मेदोनिभञ्जलाभासं रक्तञ्चापि विरेचयते। तस्य शीताम्बुभिः सिक्त्वा शरीरं तण्डुलाम्बुभिः। मधुमिश्रैस्तथा शीतैः कारयेद्वमनं मृदु। सहकारत्वचः कल्को दग्धा शौवीरकेण वा। पिष्टा नाभिप्रलेपेन कन्यतीक्षारसल्लकम्। शौवीरं तु बदरामैः पक्वैर्वा निस्तुषैः कृतैः"। शौवीरं दध्यानम् "अजाक्षीरं रसञ्चापि वैमृकिरं हारिद्रं तथा। शाखिनिः षष्टिकैः सुल्यैर्मसूरैर्वादि भोजयेत्। वर्त्तिकाद्यविकिरकपिञ्जलकतित्तिराः। चकोरक्रकराद्याश्च विष्किराः सस्तुदाहृताः"। कपिञ्जल इति ख्यातो लोके कपिञ्जलतित्तिरः। क्रकरः। (कराट) इति लोके। हरिणस्तावर्थः मृगः। "शीतैः सर्पाहिभिर्द्रव्यैः कुर्यात् संग्रहणं भिषक्। वायवे मनसस्तुष्टावनुलोमङ्कृतेऽनिले। सुविरिक्तं नरं ज्ञात्वा पाचनं पायवेत्ततः। इन्द्रियाणां बलं बुद्धेः प्रसादो वह्निदीप्तता। धातुस्थैर्य्यं वयस्थैर्य्यमवेद्रेचनसेवनात्। प्रतापसेवां शीताम्बु स्नेहाभ्यङ्गमजीर्णताम्। व्यायामं मैथुनञ्चैव न सेवेत विरेचितः। शालिषष्टिकमुद्गाद्यैर्यवागूम्भोजयेत् कृताम्। जङ्गलविष्किराणां वा रसैः शाल्योदनं हितम्। राजीवः पृथुतुण्डश्च जङ्गलाः सरसादयः"। विरेचयति वि+रिच-णिच्-ल्यु। २शीलुवृक्षे पु० राजनि०। ३भेदकमात्रे त्रि०। ण्वुल् विरेचक तत्रार्थे त्रि०।

विरेफ पु० वि+रिफ-अच्। मदमात्रे धनञ्जयः। प्रादि०व० २रकारवर्णमूले त्रि०। [२सूर्य्यकिरणे पु० हेमच०।

विरोक पु० न० वि+रुच-घञ् चस्य कः। १छिद्रे त्रिका०।

विरोचन पु० वि+रुच-युच्। १सूर्य्ये २अर्कवृक्षे अमरः। ३बलिपितरि प्रह्लादतनयेऽसुरभेदे ४चन्द्रे ५वह्नौ च मेदि०। विरोचयति वि+रुच-णिच्-ल्यु। ६रोहितकवृक्षे ७अग्नीनाकवृक्षे ८हतकरञ्जे च पु० राजनि०। ९रुचिकारके त्रि०।

विरोध पु० वि+रुध-घञ्। १वैरे २विरुद्धतायाम् न्यायोक्ते साध्येनासामानाधिकरण्यरूपे ३हेतुदोषे यथा वह्निमान् जलादित्यत्र जलरूपहेतोर्वह्निना सामानाधिकरण्यं नास्ति अतस्तस्य दुष्टत्वम्। ४अर्थालङ्कारभेदे अलङ्कारशब्द ४०४ पृ० दृश्यम्। ५विपरीतार्थकत्वे च। "विरोधे त्वनपेक्षं स्यादसति ह्यनुमानम्" जैमि० प्रभवादिषु "विषमस्थं जगत् सर्वं विरोधे भयसंभवम्। विकारः सर्वतोऽपायः इत्युक्तफलके ६वर्णभेदे।

विरोधन न० वि+रुध-ल्युट्। वैरे अमरः।

विरोधिन् पु० वि+रुध-णिनि। १रिपौ अमरः। अपि संवत्सरमध्ये "जायते मानुषे कष्टं विरोधिनि न संशयः" इत्युक्तलक्षणे २वत्सरभेदे च। ३विरोधकारके त्रि०।

विरोधाभास पु० विरोधः इवाभासते आ+भास-अच्। अर्थालङ्कारभेदे अलङ्कारशब्दे ४०४ पृ० दृश्यम्।

विरोधोक्ति स्त्री परवचनविरोधिवचने अमरः।